

4. A HELYTÖRTÉNETÍRÁS

Munkánkat a publikálás koronázza meg, hiszen részeredményeinket vagy (ha eljutottunk odáig) a nagy szintézist meg akarjuk osztani másokkal is.

4.1. A kutatómunka és a kézirat kapcsolata

A kutatás és az eredmények közlése összefüggő, szerves, egymástól el nem választható folyamat. Amikor még nagyban folyik az adatgyűjtés és rendszerezés, már készül a vázlata annak a műnek, amelybe gondolatainkat immár kiforrva öntjük, s az összegyűjtött tényeket – a történettudomány módszereit felhasználva – értelmes egésszé alakítjuk, felkínálva a múlt egy darabkájának általunk valószínűsített képével. A kutató nem történész, ha nem akarja vagy tudja felvállalni az adatok kiaknázását, az elbeszélés felépítését, a történelemmel (és az olvasóval) való párbeszédet. A munka eme stádiumában a tudós mellett helyet kell kapnia az írónak is.

Ezt a – kutatás és publikálás közötti – kapcsolatot szeretnénk most részletesebben bemutatni, vagyis azt a folyamatot, amely a begyűjtött források rendszerezésétől és feldolgozásától a kéziratig, végső formájában pedig a folyóiratcikkig vagy a könyvig vezet bennünket.

Célkitűzés • Amikor témát választottunk, mindenképpen el kellett gondolkodnunk azon, hogy mi a célunk vele: milyen messzire megyünk a tények feltárásában, milyen mélyre fúrunk, mennyire keressük az összefüggéseket, vagy esetleg csak a mesélésre korlátozódunk.

Azok, akik tisztán műkedvelő szinten foglalkoznak helytörténet-kutatással, leggyakrabban a legutolsót választják, vagyis mesélnek. Összeszedik az adatokat (néha kritikátlanul mindent, amihez csak hozzáférnek), időrendbe szedik, s pusztán a közlésre szorítkoznak. Az ilyen publikációk kísértetiesen hasonlítanak a krónikákra, s azon kívül, hogy forrásokat tárnak fel – ebben rejlik a legnagyobb, de szinte egyetlen értékük – semmi hasznosat nem produkálnak. Lényegében másodlagos forrásokká válnak, amelyeknél azonban nem tűnik ki, milyen módon és elv szerint történt az adatok feltárása, kiválasztása, ezt tehát azoknak kell elvégezniük, akik az ilyen kiadványokat forrásként használják. Természetesen tovább rontja a képet (s a helyzetet), ha nincs jegyzetapparátus, hivatkozás azokra a helyekre, ahonnan az adatok származnak; jobbik esetben csak egy forrásjegyzéket találunk a könyv végén. Fokozzuk még a hiányosságokat: nincs még egy megveszekedett névmutató sem: teljes a káosz, elveszünk a faktográfiában!

A következőkben megpróbálom felvázolni azokat a lehetséges változatokat, amelyek mellett dönthetünk, mégpedig egy olyan összetett témán keresztül, mint amilyen a zentai zsidóság története volt; nemcsak azért, mert a judaisztika a szívem csücske, hanem főleg azért, mert a több mint tíz évig tartó kutatás rengeteg tanulsággal szolgált. Lényegében minden, amit a kutatási módszerekről tudok, ennek a munkának a hozadéka.

A téma kiválasztása véletlenszerű volt: klasszikus példája annak az esetnek, amikor inkább a téma választ bennünket. Igaz, a zsidó téma azelőtt is érdekelt, de hogy éppen ebbe a fába vágjam kutatói fejszemet, kezdetben eszembe sem jutott. Lényegében (mivelhogy kutatásra senki sem kényszerített) tévelyegtem a témák között, véletlenszerűen olvastam el ezt vagy azt a Zenta történetével kapcsolatos, már megjelent munkát. A gazdaságtörténet akkoriban eléggé riasztott, inkább valami társadalomtörténeti téma felé hajlottam. A kérdéssel való ismerkedésre TOLMÁCSY GÉZA társadalmi egyleteket bemutató füzetei tűntek legalkalmasabbnak. A zsidó felekezeti egyleteket tárgyaló résznél botlottam bele abba a – feltehetően rám nézve fatális – nagyvonalú kijelentésébe, hogy a zentai zsidóságról nem sokat lehet megtudni, mivel zárt közösséget alkotott. Előtte persze már túljutottam a múzeumban található összes zentai hírlapon, s tudtam, hogy ez így nem egészen igaz; már az egyletekre vonatkozóan is kapásból egy rakás adalékot tudtam volna kiegészítésül szolgáltatni. A tudat alatt incselkedő kisördög valószínűleg ekkor súgta a fülembe, hogy lehet ennél többet és jobbat is mondani a témáról. Abban az időben (a kilencvenes évek elején) a holokauszt témája is egyre inkább foglalkoztatott – talán a háború hatására –, s muzeológus lévén egy kiállítás mellett döntöttem. Ez nagyon jó döntés volt, mert könyvet összeszélhámoskodni még csak lehet, ellenben kiállítást felépíteni a semmiből vagy az alig valamiből szinte lehetetlen, s a végeredmény felbátorított. Nagy kihívás volt, és a forgatókönyv felvázolásakor már megszületett az elhatározás arra vonatkozóan is, hogy ebből egyszer majd könyv lesz. Tény, hogy a forgatókönyvet a könyv tartalomjegyzékével összehasonlítva komoly egybeeséseket lehet észrevenni. Persze ekkor még nem gondoltam akkora terjedelemre, ami végül kikerekedett, hiszen annyira még nem ástam bele magam a témába, s nem tudtam, mennyi forrásból kell majd gazdálkodnom; maximum 90–100 oldalas könyv(ecske) képe lebegett a lelki szemeim előtt.

Először is elvégeztem az elsődleges szakirodalmi kutatást. Ez akkoriban eléggé el tudta bátortalanítani az embert, mert se szerb, se magyar nyelven nem sok használható, a témával kapcsolatos adatot tudtam gyűjteni, az internet meg hol volt még akkor? Mindenesetre olyan mér-

tékben sikerült tájékozódnom, hogy egy munkajellegű tartalomjegyzéket vázoltam fel, amely aztán mintegy számravezetőként végigvezetett a kutatásban. Ezt a tartalomjegyzéket végeredményben annyira jól sikerült „kitalálni”, hogy – kisebb eltéréseket leszámítva – szinte nem is különbözött a véglegestől.

Az a néhány hitközségi monográfia, amihez hozzájutottam, mindinkább arról győződött meg, hogy az én monográfiámnak másképp kell kinéznie mind a téma megközelítését (kutatási módszereket) illetően, mind a forrásfajták, mind pedig a kézirat struktúrája tekintetében. Ez nem ifjonti önteltségből fakadt: mindmáig ez volt az a téma, amelyikhez a legnagyobb alázattal közelítettem, hiszen az önbizalmam sem tengett túl. Kezdetben eléggé hiányos szakirodalmi tájékozottságom, az ismeretlen nyelv (héber meg jiddis) és egyáltalán az idegen kultúra olykor elbátortalanított; ugyanakkor mindez motivált is (ama bizonyos fehér folt eltüntetésének korábban említett kényszere), és – bár ezt didaktikai okokból nem lenne szabad bevallanom – érzelmi okok (szimpátia) is közrejátszottak. Nem akartam tehát klasszikus hitközségi monográfiát írni, ahol a közösség története lényegében mindig rövid, kronologikus áttekintés, majd következik a közösségi épületek (zsinagógai komplexum) leírása, a közösségi élet bemutatása, kiemelkedő egyének megemlézése, majd – nyilván kegyeleti okokból (érthető, de nem igazolja az eljárást) a proporciókat durván megsértve a holokausztnak szentelik a könyv kétharmadát (jobbik esetben egyet), megfejelve a deportáltak és munkaszolgálatosok névsorával. Nem akarom bírálni ezt a megközelítést, mert itt is születhetnek a műfajon belül jó teljesítmények –, de nyilván itt más a célkitűzés: elsődlegesen az emlékezést szolgálja (néhány ilyen munka kimondottan évfordulós kiadványként jelent s jelenik meg), az egykori közösségre és az áldozatokra emlékezik. Én komplex megközelítést akartam (tehát kezdő létemre igen ambiciózusan magasra tettem a mércét) minél többféle forrás felhasználásával (beleértve a túlélők megszólaltatását is), emellett kerülni akartam a sablonos, sztereotip minősítéseket, megállapításokat, amelyek egyébként (mint ahogyan a korábbiakban erre már figyelmeztettem) minden témánál elő szoktak fordulni. Céloom tehát egy, a tökéletes felé minél jobban közelítő mikro-közösségi monográfia – vagyis szintézis – volt.

A munkahipotézis • Nyilvánvaló, hogy mielőtt belefogunk a kutatásba, készítünk egy tervet hozzá. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy munkahipotézist fogalmazzunk meg magunkban, ami lényegében megegyezik a majdani kézirat munkajellegű, ideiglenesen felállított tartalomjegyzékével. Mint már említettem, a szakirodalmi tájékozódás után ezt én

is megtettem. Abból indultam ki (hiszen konkrét, eltérő adatok addig nem voltak), hogy a hipotézist az általános megállapításokból kiindulva fogalmazom meg, feltételezve, hogy azok igazak, s a kutatást végigvezetve igazolom, vagy esetleg megdöntöm azokat. Léteztek ugyanis úttörő jelentőségű (persze korántsem teljes) összefoglaló munkák a magyarországi zsidóságról, logikusnak tűnt tehát – általában ez így is működik –, hogy ezek lesznek azok a bizonyos kiindulópontok, amelyekről végül is eljutok majd a helyi szintekig.

Először például legfontosabbnak azt tartottam, hogy kimutassam, voltak-e zsidók Zentán és környékén a középkorban, s miután megállapítottam, hogy nem, megpróbáltam feltárni, hogy akkor legközelebb hol jelentek meg s mikor.

Mivel pedig az is kiderült, hogy zsidóság középkori megjelenése a Délvidéken igen bizonytalan, s csak halvány utalások vannak rá, nyilvánvaló volt, hogy a kutatás, illetve a kézirat kronológiájának kezdetét későbbre kell tolni. A felszabadító – bécsi – háború (1683–1699) több sikerrel kecsegtetett, hiszen zsidó hadiszállítók is részt vettek az osztrák sereg ellátásában. Lokális nyomokra azonban itt sem bukkantam. Fokozatosan felsejlett, hogy az első Zentán letelepülő zsidókat valamikor a XVIII. század közepe táján kell keresnem, akkor, amikor felszámolták a Tiszai határőrvidéket, és egyes községeiből létrehoztak egy kiváltságos korona-kerületet. Annak ellenére, hogy az első család letelepedésének 1751-ben történő említése igen bizonytalan, mégis elfogadtam kezdődátumnak, mivel a század hetvenes éveiben a Zentán megforduló s fokozatosan megtelepedő zsidók nyomai már markánsan kimutathatók.

Szintén az általános megállapítások szerint az első zsidók főleg kereskedők voltak, zselléri státusban, s ebből kiindulva próbáltam vallatni a rendelkezésemre álló forrásokat erre az időszakra vonatkozóan (birtokkönyvek, adókönyvek, törvényt szolgáltató ülések jegyzőkönyvei).

A későbbi korokra vonatkozóan is voltak hasonló feltételezések, melyeket munkám során bizonyítani vagy megdönteni kellett: például hogyan viselkedett a zentai zsidóság az 1848-as szabadságharc idején; milyen szerepet játszott a kiegyezés utáni időszakban; neológok vagy ortodoxok voltak-e; éltek-e Zentán haszidok; hogyan élte meg a helybeli zsidóság Trianont; hogyan illeszkedett be az új államalakulat gazdasági-társadalmi életébe (természetesen mind lokális szinten, mind azon kívül); mennyire voltak népszerűek a cionista eszmék; hogyan élte meg a közösség a Délvidék visszacsatolását; milyen sors várt rájuk helyi szinten; milyenek voltak a deportálás körülményei; sikerült-e megújítani a közösségi életet '45 után...

Progresszió vagy regresszió? • Jobb híján itt fejteném ki néhány szó erejéig azt a problémát, amellyel már többnyire a kutatásaink kezdetén, de előbb-utóbb mindenképpen szembesülünk: ti. a téma „kibontását” hátulról visszafelé (regresszív módon) vagy pedig a kezdetektől kronologikus sorrendben haladva végezzük el. Egy családfakutatónak egyértelmű, hogy visszafelé „gombolyít”, hiszen a szülőkkel kezdve araszol visszafelé az időben. Ez a módszer egyéb témák esetében is alkalmazható, hiszen kezdhjük a kutatást kortárs adatközlők kikérdezésével is, mintegy ugródeszkaként a levéltári kutatásokhoz. Vagy mindjárt a kezdet kezdetén a kezünkbe kerül egy jubileumi kiadvány, amelyet, mondjuk, a zentai gazdakör 50 éves fennállása alkalmából adtak ki, s ez az egyes rövid története mellett megjelenési évével is rámutat az alapítás évére, s megkönnyíti a dolgunkat a levéltárban, amikor alapszabályok, alapító tagok névsora és egyéb, legkorábbi adatok után kutatunk. Ekkor viszont egyértelmű, hogy időrendben haladva az elejétől is kezdhjük munkánkat. A regresszív módszer mindenestre kevesebb rutint igényel, hiszen az agyunk is erre van állva, vagyis hogy a jelenből kiindulva fokozatosan haladjunk vissza a múltba, míg a progresszív mód nagy fegyelmet, céltudatosságot, emellett gyakorlatot követel meg.

Analízis és szintézis. • A begyűjtött anyag csoportosítását a források értelmezése követi, s itt vizsgálunk a tudományos gondolkodásra való képességünkökből. A vegyésznek könnyű dolga van, hiszen kísérleteket is végezhet; mi nem. Munkánk esetleg egy bírósági ügyhöz hasonlítható, amelynek során – miután elvégezték a helyszínelést, s kihallgatták a tanúkat – meg kell kísérelni az eset rekonstruálását, és ennek alapján ítéletet hozni. Mi is csak a feltárt források értelmezése útján juthatunk el valamilyen megállapításig. Egy táblázat önmagában semmitmondó, meg kell szólaltatni: elemezni kell a benne szereplő adatokat, általában úgy, hogy összevetjük azokat más táblázatok adataival, azonosságokat, illetve eltéréseket ismerünk fel, megállapítjuk az összefüggéseket és meghozzuk a megfelelő következtetéseket. Természetesen ezt nemcsak kvantitatív, hanem egyéb jellegű adatokkal, tényekkel is megtehetjük. Eközben – a bírói tévedésekhez hasonlóan mi is melléfoghatunk, de emiatt ne idegeskedjünk túlzottan: ahogyan létezik perújrafelvétel, a történetírásban is végezhetünk revíziókat. Persze a mi tévedéseink folytán nem kísértének bennünket ártatlanul kivégzettek (legfeljebb a szakma „végez ki” bennünket emiatt).

A zentai zsidóság múltjának kutatása során számos olyan feltételezés igazolódott be, amelyet az általános megállapításokból (a makrotörténeti kontextusból) vezettünk le. Voltak azonban igen érdekes eltérések is.

Például az, hogy Zenta nem gördített komoly akadályokat a zsidóság kezdeti letelepedése elé; csak később jelentkezett némi ilyen irányú ellenállás; vagy hogy a szerbek addigi történetük során az első zsidóellenes megtorlást Zentán követték el 1849-ben, mert az itteni zsidók nem az ő törekvéseiket támogatták; vagy a haszid közösség körvonalazódása és egyéb ortodox hatások kimutatása; végül pedig az igen differenciált cionista tevékenység feltárása.

Nagy szerencse ért, hogy mindeközben sikerült ösztöndíjat kapni egy kéthónapos izraeli tanulmányútra, melynek során meg tudtam szóltatni néhány Zentáról elszármazott zsidót. Ezzel lehetővé vált, hogy ne csupán a levéltári forrásokra és a hírlaptudósításokra támaszkodjak, hanem hogy az így begyűjtött szóbeli közlések állításait szembesíthessem az írott és nyomtatott források adataival. Nem mellékes az sem, hogy olykor csak az oral history nyújt felvilágosítást olyan dolgokról, amelyekre vonatkozóan az egyéb forrásokat hiába is vallatnánk (érzelmeik, mozgatórugók); végeredményben ennek köszönhetően a kutatás nem dologiasodott el túlzott mértékben.

Az oksági összefüggések megállapítása különösen izgalmas volt, nem egyszer vetett fel dilemmákat: hogyan volt lehetséges, hogy a kezdetben toleráns zentaiaknál mégis annyira megjelent és vastag gyökeret vert az antiszemitizmus – a 49-es zsidó véráldozat ellenére is –, hogy még a tiszaezslári események is be tudtak gyűrűzni; sőt a vérvád és az építőáldozat ötvöződésének sajátos helyi folklórtermékét produkálta? Érdekes volt arra a kérdésre is választ keresni, miért kedvelték a haszidok annyira Zentát. És mi volt az oka annak, hogy a viszonylag kicsiny – 1400 lelket számláló – közösség annyifelé osztódott akár vallási (konzervatív, neológ, haszid), akár cionista (somerek, revizionisták) vonatkozásban?

Volt azonban néhány felvetett kérdés, amire nem kaptam választ; néhol hiányoztak a források, s hiába próbálkoztam időnként újra elővenni őket. Ilyenkor bizony nem marad más hátra, mint férfiasan beismerni, hogy zsákutcába jutottunk. De inkább tegyük ezt, mint hogy kitaláljunk valamit, vagy olyan következtetéseket vonjunk le, olyan megállapításokat tegyünk, amelyek elég ingatag lábakkal vannak alátámasztva. Nem nagyon elegáns dolog, ha kéziratunkat helyenként elcsúfítja egy-egy elmélkedés, de inkább tegyük fel a kérdést, mintsem teljesen elhallgassuk, emellett kínálunk fel valamilyen – általunk leginkább valószínűsített – megoldást, s ne hagyjuk függőben. (Olyan ez, mint egyfajta társasjáték: az léphet tovább, aki hatost dob.)

4.2. A kézirat

Mind szakmai, mind írói képességeink meghatározzák majd a kéziratot, amelynek szerkesztéséhez, megírásához immár hozzáfoghatunk. Mint ahogyan azonban nem mindegy, ki a kutató és szerző, az sem mellékes, kinek íródik munkánk, milyen közönséget szólít meg.

A stílusról • Érdekes legyen? Szakszerű legyen? A kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon? S akkor a farkasról még nem is szóltunk!

Mindenekelőtt nem kell szájbarágni, hogy – durván fogalmazva – a „hülye gyerek is értse”, tehát ne kiskorúsítsuk mindenáron az olvasót. Érthető egyébként az ilyen késztetés is, különösen azoknál, akik első ízben lépnek olvasók elé, de a többiekben is él a vágy, hogy minél többen olvassák a könyvüket. Nyugodjunk azonban bele, hogy a leegyszerűsítés önmagában még nem garantál közönségsikert, s a helytörténeti munkák ritkán lesznek bestsellerek (leszámítva persze a szenzációhajhász céllal, hatásvadász stílusban írt kártékony „műveket”).

Ajánlatos tehát kiválasztani egy célközönséget, és elsődlegesen hozzá szólni, hozzá igazítani a könyv nyelvezetét és szerkezetét. Döntsük el, szakembereknek írunk-e vagy a nagyközönségnek. Vagy is-is. Akármennyire hihetetlen, ez utóbbi: az öszvérmegoldás lehet a nyerő, mint ahogyan a valódi öszvér is örökli mindkét szülő (ló és szamár) jó tulajdonságait.

Nem kétséges, hogy csak a szakembereknek vagy csak a nagyközönségnek egyszerűbb, kényelmesebb írni. Gondoljunk azonban a helytörténetesek megosztott társadalmára: az amatőr helytörténetésztől nem várhatjuk el, hogy jól értse a szakma tolvajnyelvét (s azon belül is vannak mindenkit elrettentő, túlbujánzó megnyilvánulások), de a szakembertől sem, hogy gyermeteg szintre egyszerűsítse le nyelvezetét. A harmadik út tűnik tehát a legjárhatóbbnak, legalábbis a helytörténetírásban, mert annak mind művelői, mind pedig olvasói kétfélék. Amennyiben viszont az előző döntést hozzuk, ebből mindjárt egy következő kérdés fakad: tudományos vagy népszerű tudományos munka legyen-e?

A tudományos munkák – eléggé kegyetlenül – de elsősorban a szakmának szólnak, még akkor is, ha helytörténetről van szó. Ha ilyent írunk (döntsük el, tudunk-e ilyet írni), egyszerű, világos nyelvezettel, minél precízebb kifejezéseket használva írjunk (ez nem ugyanaz, mint teletűzdelni idegen szavakkal, kifejezésekkel, általunk és mások által kreált, de a szakma által nem szentesített terminus technicusszal). Legyünk tudósok, ne pedig nagyképű, mesterkélt, tudálékos publicisták. Kerüljük az érzelmi megközelítéseket (ezt kiélhetjük másutt is, hiszen találhatunk

erre is fórumot, ahol első az ember, második a szakember), mert ezzel szakmai hitelünket (objektivitásunkat) kérdőjelezzük meg. Ugyancsak mellőzzük a közvetlen megszólításokat (s az ennek szolgálatában álló írásjeleket, pl. kérdőjel, felkiáltójel, három pont), bármilyen ridegnek is tűnhet ez az intelem. Vonultassuk fel a teljes kritikai apparátust, amely segítségével alátámaszthatunk minden egyes tőlünk származó megállapítást vagy jelezhetjük azok helyét, amelyek nem tőlünk valók és elfogadjuk vagy meg kívánjuk dönteni. A hivatkozások, lábjegyzetek, idézetek használatában is tartsunk mértéket, csak indokolt esetben (de akkor okvetlenül) alkalmazzuk őket!

A népszerű tudományos írásoknál a „népszerű” jelző nem azt jelenti, hogy alább adhatjuk a kritériumokat, csupán azt, hogy a nagyközönségnek írónak. Tehát a bennük közölteknek is hiteleseknek kell lenniük. A lábjegyzeteket például nyugodtan elhagyhatjuk, de a könyv végén ajánlatos egy forrásjegyzéket közölni, amely azért hitelesíti a szövegben közölteket. Itt viszont egy kicsit elengedhetjük magunkat, stílusunk lazább lehet, közvetlenebb hangon szólhatunk az olvasóhoz, s ha némi szépírói vér is csörgedezik ereinkben, nyugodtan hagyhatjuk szárnyalni. Ha azonban nincs ilyen affinitásunk, ne erőltessük (van, aki eleve „be van oltva” ez ellen), s maradjunk „a földön”. Az idegen kifejezéseket lehetőleg kerüljük, s csak akkor használjuk őket, ha mondanivalónk árnyalására szolgálnak.

Akármelyik megoldást választjuk is, ne tévesszük szem elől, hogy első a tudomány.

A címről • Bár furcsának tűnhet, jómagam igen fontosnak tartom, milyen címet adunk a kéziratnak. Egy szépíró, költő megteheti, hogy olyan címet választ, amely csak lazán, asszociatívan kötődik művéhez. Sok képzőművész csak ciklusokban gondolkodik, ezen belül pedig sorszámokkal látja el alkotásait. Nekünk azonban elvileg nem lehet ekkora szabadságunk, olyan címet illene-kellene adnunk, amely pontosan megjelöli az általunk tárgyalt témát. Esetleg – hogy ne legyünk már ennyire szőrös szívűek – megengedett, hogy elvontabb címet adjunk, esetleg címként akár egy idézetet is válasszunk, de akkor alcímben kell világosan az írás tartalmára utalni. Így:

Molnár Tibor: „Elrendeltem a harc folytatását...”. Adalék a Zenta cirkáló 1914-es pusztulásának történetéhez. In Molnár Tibor – Pejini Attila szerk.: *Helyismereti Almanach. A Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének Évkönyve*. Zenta, 2007, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 31–50. p.

Az alcím ugyanakkor hálás eszköz lehet arra is, hogy a főcímet tovább árnyaljuk, pontosítsuk. Például:

Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban. Művelődéstörténeti írások.*
Újvidék, 2003, Forum Könyvkiadó.

Vagy:

Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból.* I. A–Gy. Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó.

Persze az igazi megoldás az, ha olyan címet találunk, amit nem kell tovább magyarázni. Elsősorban a monográfiáknál tudjuk könnyen megtenni ezt, hiszen a választott témát lehetőleg komplex módon, minden oldalról megvizsgálva tárgyaljuk, mint, teszem azt:

Valkay Zoltán: *Zenta építészete.* Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó
– Thurzó Lajos Közművelődési Központ.

Itt kell azonban a legnagyobb óvatossággal eljárunk, mert ha a címadásnál nagyvonalúak vagyunk, akaratlanul is félrevezethetjük az olvasót, mint például

Szloboda János: *A zentai sajtó története.* Zenta, 1995, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.

esetében, amikor is a kötetet átolvasva rájövünk, hogy jobb lett volna, ha a címadáskor a szerző szerényebb, és olyan címet ad, mint *A zentai sajtó rövid története*, vagy *Adalékok a zentai sajtó történetéhez*. Attól még a mű nem veszít értékéből, másrészt viszont már címével felhívja az olvasó figyelmét, hogy az ezzel kapcsolatos kutatások még nem zárultak le, van még mit hozzátenni a témához, amit vagy maga a szerző fog elvégezni, vagy a könyv „felkérés egy tánra”, hogy ezt esetleg valaki más tegye meg.

A szerkezetről. • Akár kisebb tanulmányról, akár nagy szintézisről (pl. monográfiáról) van szó, akár csak leíró módon, akár elemzően foglalkozunk a témánkkal, mindenképpen három nagy részre osztjuk fel írásunkat. Ugyanaz a szabály, mint az iskolai dolgozatnál: van bevezetés, tárgyalás és befejezés. E három résznek világosan el kell különülnie egymástól, hiszen más-más célokat szolgálnak. Ezek képezik egyébként

a főszöveget, amelyben kifejtjük a témával kapcsolatos mondanivalónkat. A főszöveget – ha könyvről van szó – megelőzheti a szerző előszava is, amely személyes hangú, eligazító jellegű írás; legtöbbször a kutatásokról, a kézirat előkészítésének körülményeiről szól, de itt lehet köszönetet mondani azoknak a személyeknek, intézményeknek, akik a munkánkat (s a kötet megjelenését) segítették. Emellett röviden felvázolhatjuk témánkat, valamint rámutathatunk jelentőségére is, de semmiképpen se eresszük bő lére, mert a téma komolyabb felvezetését nem itt, hanem a főszöveghez tartozó bevezetésben kell elvégeznünk. A főszöveget járulékos részek (apparátus) követik. Ezek képezik a szakíró eszköztárát, amely segítségével a főszöveget érthetőbbé és szakszerűbbé teheti.

4. 2. 1. A FŐSZÖVEG

A bevezetés. • A főszöveget rendszerint bevezetéssel kezdjük, amelyben konkrétan bemutatjuk a feldolgozott témát és azokat az összefüggéseket, amelyekben a felvetett problémák értelmezhetővé válnak. Foglalkozhatunk például elődeinkkel, akik ugyancsak foglalkoztak a témával (elvégezhetjük ezek kritikáját is). Itt ismertethetjük röviden a tágabb kontextust, amelybe témánk szervesen illeszkedik. S végül itt szólhatunk azokról a módszerekről is, amelyek segítségével kutatásainkat végeztük.

Ha hosszabb, nagy fejezetekből álló kéziratról van szó, akkor akár minden fejezet elé írhatunk bevezetést.

Tagolás • A főszöveget rendszerint fejezetekre és alfejezetekre tagoljuk. Ezeknek meghatározott hierarchiájuk kell, hogy legyen; a tagolás nyilvánvalóan nem ösztönösen, hanem valamilyen – a téma természetéből adódó – elv szerint történik. Bármely könyvet fellapozva láthatjuk, hogy ez a hierarchia jól kísérhető a címek tipografizálásából eredően (nagy- és kisbetű, kurziválás, kis kapitális vagy egyéb betűtípusok alkalmazása stb.) Egyébként rendszerint nem a mi dolgunk tipografizálni (bár a kis kiadónál, amelyeknél általában mifelénk a helytörténeti munkák meg szoktak jelenni, sosem lehet tudni), elég, ha a fejezetek és alfejezetek közötti viszonyt számokkal (esetleg betűkkel) jelezzük, a többit majd elvégzi a szerkesztő és/vagy tördelő. Amennyiben egy-egy fejezet nagyon széttagolt (több alfejezetből áll, sőt még ezeket is tovább bontjuk), akkor mindenképpen ajánlatos lenne a számozást megtartani még akkor is, ha esztétikai okokból a címek tipografizálásához is ragaszkodunk. A számítógépes szövegszerkesztés különben is nagy kísértéseknek teszi ki a szerzőket, akik közül egyesek szinte mániákusan tipografizálnának, pedig a tördelést végzők

váltig intenek, hogy ne tegyük, mivel a mentések közben – különösen, ha számítógépet váltunk – amúgy is elveszhetnek a formázások.

Minimális tipografizálást azért mi is elvégezhetünk, mégpedig egyes szövegrészek (szavak, címek, nevek, idézetek) kiemelésénél, itt azonban nagyon fontos, hogy az elvet már jó előre felállítsuk: mit teszünk idézőjelbe, mit kurziválunk, mit emelünk ki fettel vagy kis kapitálissal, mert ezt az egész kéziratot keresztül következetesen kellene alkalmaznunk. Ugyancsak tipografizálhatunk a láb- és végjegyzetekben (utalások), illetve a bibliográfiában, de erről kicsit később részletesebben szólunk majd.

Nem egyszer talákoztam már olyan írással, amelynél riasztóan hosszú, akár egy oldalra kiterjedő bekezdések voltak. Elvileg minden gondolatot külön bekezdésben vezetünk végig, s nincs szabály a bekezdések hosszára. Mégis, lehetőleg kerüljük a hosszú bekezdéseket, mert azok csak rontják könyvünk áttekinthetőségét.

Jegyzetek • A jegyzetek a főszöveget kiegészítő rövid megjegyzések, irodalmi vagy forráshivatkozások. Akkor használjuk őket, ha a főszöveg egyes gondolataihoz kapcsolódó információt akarunk közölni az olvasóval, de nem akarjuk megtörni a gondolatmenetet. A jegyzetek kiegészítik vagy magyarázzák a főszövegben leírtakat, megadják egy-egy gondolat vagy állítás forrását; esetleg itt helyezhetjük el azon véleményünket, amely nem tartozik szorosan a főszöveg mondanivalójához; de itt vetethetjük fel kételyeinket is egy-egy forrással kapcsolatban.

Sokan szoktak okoskodni, hogy minek a jegyzeteléssel babrálni; én meg azt mondom: ez az egyik módja annak, hogy munkánk hitelesebb legyen, hiszen hivatkozásaink alapján bárki tételelesen utánanézhethet minden egyes állításunknak, s meggyőződhet arról, hogy egyiket sem a kisujjunkból szoptuk. Teszem azt, egyik helyen azt állítjuk, hogy a zentai fahíd 1873-ban épült. Erre bárki megkérdezheti: mi végre higgyük el, hogy akkor? Honnan az adat? S ha valaki többet is szeretne tudni a hídról, hol nézhet utána? Miközben tehát jegyzetelünk, gondoljunk azokra is, akiknek esetleg éppen egy lábjegyzetünkben közölt adat ad kutatási témát.

A jegyzetelésnek több módja van. Bármelyik mellett is döntsünk, a jegyzetben történő hivatkozások (könyvcím vagy levéltári forrásjelzet) legyenek összehangolva a könyv bibliográfiájával és forrásjegyzékével, hiszen ezek szervesen összetartoznak. Azt pedig talán mondanom sem kell, hogy amennyiben a jegyzetelés egyik fajtája mellett döntöttünk, akkor következetesen csak azt alkalmazzuk, s ne keverjük őket.

Könyvekben általában lábjegyzeteket használunk, hogy ne kelljen állandóan lapozgatni a fejezet vagy a könyv végére. Folyóiratokban, tanul-

mánykötetekben (vagyis a rövidebb – max. 40–50 oldalas – írásoknál) a végjegyzet alkalmazása dívik inkább, bár ez nem szabály.

Nincs szörnyűbb látvány, mint amikor egy-egy oldalon több a lábjegyzetszöveg, mint a főszövegrész, ezért ha a szöveg végére ilyen oldalakból többet is találunk, döntsünk inkább a fejezet végi jegyzet mellett. Ez különben is egy elegáns áthidaló megoldás az olyan témafeldolgozásoknál is, amelyek a szélesebb s nem csak a szakmai közönségnek szólnak, hiszen a lábjegyzet leginkább az egyszerű, érdeklődő olvasóra szokott riasztóan és zavaróan hatni, ezt a kérdést viszont így elegánsan áthidaljuk.

Akár a lap aljára (lábjegyzet), akár a szöveg végére kerül a jegyzet, ajánlatos minden fejezet után újra kezdeni a számozást. (Ilyenkor ajánlatos a bibliográfiai tételt újra teljes terjedelmében kiírni.) Ez alól csak akkor tehetünk kivételt, ha könyvünkben nincs több száz lábjegyzet, mert ha igen, a végén elveszhetünk a számokban.

A láb- és végjegyzeteknél általában hasonló szabályokat veszünk alapul. Az első hivatkozásnál teljes bibliográfiai leírást adunk – esetleg elhagyhatjuk az alcímet meg a kiadót –, azt követően pedig a hivatkozás már rövidíthető. (Vigyázzunk: a lábjegyzet mondatnak minősül, tehát mindig nagybetűvel kezdődik, és ponttal végződik.)

Először tehát:

Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest, 1992, Gondolat. 19. p.

Később elég, ha így:

Eco 1992, 19.

Sőt, lehet így is (ha a mű egymást követően – teszem azt, a 11., 12., 13. lábjegyzetben – többször kerül említésre):

Eco: i. m. 19.

Míg a bibliográfiában (irodalomjegyzékben) a szerző vezetékneve, majd keresztnéve következik – a betűrendes tájékozódás miatt –, addig a lábjegyzeteknél mindkét gyakorlat követhető, tehát ha nem magyar szerzőről van szó, akkor írhatjuk először a keresztnévet, majd a vezetéknevet.

A levéltári forrásokra való hivatkozásnál mindig adjuk meg a levéltári jelzetet. Ezt az adott levéltár hivatalos nevével kezdjük, először teljes kiírásban, azt követően pedig rövidítve. (Ha több levéltár anyagát

szerepeltetjük, akkor a rövidítéseket a Rövidítések jegyzékében is feloldhatjuk.) Ezután a fond neve és száma, a csomó, a sorszám, az oldalszám következik. Általában rövidítéseket használunk, ami lehet magyarul vagy – ez az elterjedtebb gyakorlat – latinul: a. (acta, azaz irat), conv. (convolutum, azaz gyűjtemény), fasc. (fasciculus, azaz csomó), fol. (folio, azaz lap), lad. (ladula, azaz doboz).

A jegyzetelésnek még egy fajtáját, a zárójeles (szövegközi) jegyzetet is megemlíteném, hiszen – vélhetően angolszász hatásra és anyaországi közvetítéssel – félok, hogy nálunk is elburjánzik majd. A kutatók által való pienesztálra emelése sokak szerint (s szerintem is) indokolatlan, és egyenértékű a Coca-Cola meg a McDonalds bálványozásával, annál is inkább, mert megakasztja a folyamatos olvasást. Másrészt viszont, ha nemcsak pusztán bibliográfiai utalásról van szó, hanem a főszöveghez valamilyen kiegészítő magyarázatot is szeretnénk fűzni, akkor azt itt megtenni pláne nem ildomos, maradna tehát a lábjegyzet, vagyis bekövetkezne az, amitől intettem: két fajta keverése. Ha már mindenáron a divatot akarjuk követni, csak akkor válasszuk, amennyiben jegyzeteink túlnyomórészt bibliográfiai utalások. De azért az előnyt sem akarom elhallgatni, ez pedig az, hogy idő- és helykímélő jegyzetelési mód: a zárójelben a szerző vezetékneve, a kiadás éve meg a meghatározott szöveghely oldalszáma szerepel, így:

(Dobos 1998, 42)

Ha nem szerzői, hanem szerkesztett kötetről lenne szó, akkor így:

(Braham szerk. 1996, 15)

Illusztrációk • Az illusztrációk szervesen kötődnek a főszöveghez; a lábjegyzetekhez hasonlóan – bizonyító erejüknél fogva – érthetőbbé, szakszerűbbé és meggyőzőbbé teszik állításainkat, érveléseinket. Emellett üdítően hat, ha hosszadalmas eszmefuttatásainkat olykor képekkel oldjuk fel. Az illusztráció persze nemcsak fotó vagy rajz, hanem táblázat, grafikon, térkép is lehet. Mindegyiknél közös elveket kell követni, ti. kívánatos az illusztráció sorszámát feltüntetni, a szám mellett pedig azt, hogy mit ábrázol. A többi információt (pl. lelőhelyre vonatkozót) a járulékos részek között, az illusztrációk jegyzékében (a szövegtestben szereplő sorszámok szerint) közölhetjük. Kivételt képezhetnek itt a táblázatok, amelyeket leggyakrabban különféle források alapján szoktunk összeállítani, ezért kívánatos, hogy a közlés helyén jegyzetekkel lássuk el.

Tunya szerkesztők és tördelők igyekezni szoktak rábeszélni bennünket, hogy az illusztrációkat ne szövegtestben, hanem külön oldalon, ömlesztve helyezzük el. Ez néha indokolt, különösen akkor, ha egy viszonylag rövid fejezethez aránytalanul sok illusztráció járul. De mi történjen abban az esetben, ha a fordítottja történik: ha egy hosszú fejezetben csupán egy-két illusztráció szerepel? Itt az a veszély fenyeget, hogy egy oldalon ömlesztve, a kép vagy ábra messzire kerül a kapcsolódó szövegrésztől. Éppen ezért, ha lehet, ismét csak a köztes megoldás mellett döntsünk, vagyis alkalomtól függően válasszunk megfelelő megoldást.

4.2.2. JÁRULÉKOS RÉSZEK (APPARÁTUS)

Irodalomjegyzék, bibliográfia • A főszöveg után közvetlenül az irodalomjegyzéknek kellene következnie, vagyis a kutatásokhoz, illetve a kéziratához közvetlenül felhasznált művek jegyzékének. Ez az olvasó dolgát is megkönnyíti, mert így közelebb áll a jegyzetekhez. Különbséget szoktak tenni az irodalomjegyzék és bibliográfia között, mert egy részletes bibliográfiában a könyvhöz kapcsolódó, de az irodalomjegyzéknél bővebb, rendszerezőbb áttekintést adunk.

A jól összeállított irodalomjegyzék nagymértékben növelheti munkánk tudományos értékét; egy gyakorlott kutató szakirodalmi kutatása során a könyvet hátulról kezdi olvasni. Nem azért, mert arab vagy héber nyelvű, hanem mert elég egy pillantást vetnie a bibliográfiára, hogy megtudja, érdemes-e a könyvvel tovább vesződni. Ezért hát ne sajnáljuk a rá fordított időt, legyünk precízek, alaposak és őszinték. Vagyis ne csaljunk: a hatásadászat kedvéért (vagy abbéli félelmünkben, hogy valaki hiányosságot fedez fel benne) ne vegyünk fel olyan címeket, amelyeket nemhogy nem olvastunk, de nem is láttunk. Ez a kísértés főleg akkor a legnagyobb, amikor habilitációs értekezéseket vagy monográfiákat írunk, ahol számot kell adnunk arról, mennyire ismerjük az általunk kutatott témával kapcsolatos irodalmat.

A bibliográfiai tételek különféle adatokból állnak, amelyek az adott könyvről, tanulmánykötetről vagy periodikumról adnak leírást. A bibliográfiai leírásnak bizonyos szabályai vannak, ezeket most egy-egy példán mutatnám be, szerepeltetve mindazokat az adatokat, amelyek egy kiadványnál előfordulhatnak, és amelyeket nem hagyhatunk ki.

A könyveknél a szerző vezetékneve, majd a neve kerül előre (ha idegen szerző, akkor is, de abban az esetben a vezetéknev után vesszőt teszünk). Ezután a cím következik, majd a kötet száma, a kiadás helye és éve (az

évnél azt is írhatjuk, hányadik kiadás), a kiadó neve, valamint a sorozat neve és a kötet sorozaton belüli száma.

Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest, 1994², Gondolat.

Molnár Tibor: *Az I. világháború zentai áldozatai*. Zenta, 2001, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre. /Monográfia Füzetek, 46./
Zenta monográfiája I. Zenta, 2000, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.

A többkötetes munkák leírása kétféleképpen történhet. Ha minden kötet ugyanabban az évben jelent meg, akkor így:

Tolmácsy Géza: *A zentai társadalmi egyesületek 1918-ig*. I–II. Zenta, 1972, s. n. /Monográfia Füzetek, 20A és B./

Ha pedig más-más évben adták ki őket (ez egyébként igen gyakori eset), akkor így:

Tolmácsy Géza: *Testnevelés és sport a két háború között*. I–II. Zenta, s. n. I. 1973. /Monográfia Füzetek, 22A./
II. 1978. /Monográfia Füzetek, 22B./

A tételek írásánál ügyeljünk arra, hol milyen írásjelet kell használni (lásd a fenti példákat). Egyes bibliográfiákban a szerző nevét kis kapítálissal emelik ki, ez azonban nem kötelező. Kurzívval kell kiemelni azonban a címet: könyveknél a könyvét, gyűjteményes köteteknél a kötet címét, periodikumoknál pedig a periodikum nevét.

Eléggé el nem ítéhető módon egyes könyvekben (nem is kevésben) nincs feltüntetve a megjelenés helye, éve vagy a kiadó neve. Ezt magyar vagy latin rövidítéseket alkalmazva jelezni kell (mármint, hogy nem a mi figyelmetlenségünk miatt maradt ki a bibliográfiai tételből), mégpedig a következő módon: a helynév helyett a s. l. (sine loco) vagy a h. n. (hely nélkül), az évszám helyett a s. a. (sine anno) vagy az é. n. (év nélkül), a kiadó neve helyett a s. n. (sine nomine) vagy a k. n. (kiadó nélkül) kerül beírásra.

Ha többszerzős a könyv, mindegyik szerzőt feltüntetjük, neveik közé nagykötojelet téve. Ugyanez az eljárás akkor is, ha több kiadó szerepel, illetve (ennek megfelelően) több kiadási hely. Ha nem szerzői, hanem szerkesztett kötetről van szó, akkor a szerkesztő neve után a „szerk.” rövidítést tesszük.

A tanulmánykötetekben, valamint a periodikumokban szereplő tanulmányok, értekezések bibliográfiai leírása némiképp eltér a könyveknél leírt módtól, itt ugyanis egyéb adatokat is fontos megemlíteni.

A tanulmánykötetek esetében a tanulmány adatai szerepeljenek bibliográfiai tételként (mellette azonban, ha fontosnak tartjuk, szerepeltethetjük külön tételként magát a kötetet is, de ez nem kötelező), mégpedig a következő módon:

Ö. Kovács József: Zsidók a Duna–Tisza köze városi társadalmában (XIX. század). In Bárh János szerk.: *Dunatáji találkozás. A Bács-Kiskun megyei nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai*. Kecskemét, 1992, Katona József Múzeum, /A Katona József Múzeum Közleményei, 5./, 7–17. p.

A periodikumoknál megint kicsit másképpen történik a bibliográfiai leírás. Itt is némileg eltér a folyóirat, illetve a napilap egy-egy számának leírása:

Valkay Zoltán: Zentai építőiparosok. *Létünk*, XXVII. évf. (1997) 1–2. sz. 91–101. p.

illetve:

Zentai Friss Újság, XVII. évf. 16. (1912. február 7.) sz. 2. p.

A bibliográfiát a szerzők vezetékneve – ha pedig nincs szerző, a könyv (névelő nélküli) címe – szerint betűrendbe szedjük (alfabetikus bibliográfia). Ez a legelterjedtebb, a legkedveltebb. Fontos megjegyezni, hogy ezen belül – ha egy szerzőnek több munkája is szerepel – a megjelenés évszáma a következő besorolási szempont. Lényegében ebből az elvből nőtt ki az évszámkiemelő bibliográfia, amely fontos elemként kezelve az évszámot, látványosan kiemeli azt. Itt némileg módosulnak az írásjelek használatának szabályai. A módszer előnye, hogy tipográfiailag a név is kiemelhető, s azt nem kell többször leírni, amennyiben több munkája is szerepel:

DUBY, GEORGES
2000 *Folytonos történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó.

DÁNYI DEZSŐ
1998 Regionális vándorlás, urbanizáció a XIX. század végén. In Illés

Sándor – Tóth Pál Péter szerk.: *Migráció I.* Budapest, KSH Népeség-
tudományi Kutató Intézet, 87–114. p.

Nagy szintézisek összeállításánál (tehát ha tetemes mennyiségű bibliográfiai tételt kell közölni) a szerző gyakran érez kényszert arra, hogy rendszerező bibliográfiát mellékeljen a kötethez. Ez tulajdonképpen a bibliográfia áttekinthetőségét segíti, típusok szerint különválasztva a tételeket egymástól (források, feldolgozások, ezen belül könyvek, tanulmánykötetek, periodikumok). A szétválasztás történhet még a megjelenés helye, illetve nyelve szerint (hazai és külföldi irodalom), valamint más elvek is elképzelhetők. A rendszerező bibliográfia hátránya, hogy – rendszerező volta ellenére – nehezebben találjuk meg benne a keresett címet, mint az alfabetikus bibliográfiában; az ilyen bibliográfia ugyanis hasonló módszertani és logikai megközelítést követel mind az összeállítótól, mind pedig az olvasótól.

Végül meg kell említeni, hogy van, amikor nem találkozunk a fent ismertetett módon megszerkesztett bibliográfiával, mert nincs a főszövegtől elkülönítve. Ez főleg tanulmánykötetekben vagy folyóiratokban közölt értekezéseknél fordul elő, amikor ügyesen kell gazdálkodni a kötet terjedelmével. Ilyenkor beszélünk rejtett bibliográfiáról, az ugyanis a jegyzetekben rejtőzik. Be kell vallanom, ki nem állhatom a fajtáját, ám a szükség törvényt bont, s ha ez az ára annak, hogy egy kötet (benne sokszor értékes írásokkal) megjelenjen, ám legyen. Sajnálatos viszont az, hogy egyes könyvekben (monográfiákban) is előfordul ez a megoldás, ami – már nem is tudom – minek a számlájára írható: a szerző lustaságáéra avagy csak a feledékenységére, illetve a kiadó igénytelenségére.

Levéltári források, múzeumi és könyvtári gyűjtemények jegyzéke • – Ebben a jegyzékben felsoroljuk mindazokat a fondokat, gyűjteményeket, amelyekből forrásainkat merítettük. Nem kell feltétlenül minden iratot és könyvet tételesen felsorolni (bár nincs megtiltva), hiszen azt a jegyzetekben mindig megtesszük, hanem csak a fond vagy gyűjtemény (esetleg algyűjtemény) lelőhelyét, számát, nevét, esetleg évkörét, mégpedig növekedő számsor szerint.

Adatközlők • Az oral history forrásai – adatközlői – sem maradhatnak ki; nem elég csak a jegyzetekben említeni őket, hiszen ott nincs sok helyünk, hogy a fontosabb adataikat közöljük. Járulékos részként azonban módunk van arra (s kötelező is), hogy ezt megtegyük. Az adatközlőket alfabetikus sorrendben írjuk le, méghozzá a következő adatokkal: vezetéknev és név (hölgyek esetében a leánykori vezetéknev is), mikor és hol született, hol élt az adatfelvétel pillanatában. Megjegyzésként mindezt

ki kell egészíteni az adatfelvevő nevével (ez ugyanis nem feltétlenül a szerző), valamint az adatfelvétel dátumával.

Függelék (appendix) • A függelék szintén járulékos részként kezelendő, hiszen nem képezi szerves részét a főszövegnek, csupán kiegészíti, illusztrálja azt. Gyakran történik, hogy egyes fajtáit mégis a főszövegben szerepeltetik klasszikus illusztrációként. Ez a megoldás megengedhető akkor, ha kevés van belőlük, viszont ha több, semmiképp se kövessük ezt a gyakorlatot.

Függelékként közölhetünk forrásokat teljes terjedelmükben vagy csak a témákra közvetlenül vonatkozó részleteiben (szemelvény). Ugyancsak itt helyezhetünk el olyan információkat, amelyeknek nincs helyük a főszövegben (így tettem én például *A zentai zsidóság történetében* a holokauszt áldozatainak jegyzékével).

Kronológia • Monográfiákhoz nem árt egyszerű, áttekinthető kronológiát mellékelni, amely megkönnyíti a kéziratban felhalmozott faktográfia között az időrendi tájékozódást. Az időrendi áttekintés lehet egyszerűsített (csak évekre bontva) és részletes (amikor az események pontos dátumát is közöljük). Vezethetünk párhuzamos helytörténeti–makrotörténeti, összehasonlító kronológiát; az ám az igazán profi megoldás!

Mutatók (indexek) • A mutatók szintén a főszövegben való eligazodást könnyítik. Történeti munkákban több mutató is előfordul: névmutató, hely(név)mutató, valamint tárgymutató. A nagyobb monográfiákban mindhárom kívánatos, de legalább az első kettő. A mutatókat betűrendbe sorolva készítjük, s eközben természetesen ügyelünk a betűrendbe sorolás szabályaira, különösen, ha idegen nevek, kifejezések is szerepelnek.

A mutatók lehetnek egyszerűek és részletesek. Az egyszerű mutatóknál csupán a név, illetve tárgy (fogalom) szerepel, mellette az oldalszámokkal, ahol előfordul. A részletes mutatóknál ettől több információt is adhatunk. A neveknél például zárójelben közölhetjük a születés és elhalálozás évét, emellett rövid félmondatban utalhatunk szerepükre is, ami miatt a főszövegben említésre kerültek, például:

Dudás Gyula (1861–1911) zentai születésű történész,
publicista

13, 29, 44.

A mutatók készítése valamikor nagyon utálatos, idegpróbáló munka volt. Ma a számítógép ezt is képes szinte magától elvégezni helyettünk, legyünk azonban óvatosak, hiszen ez csak a névmutatóra érvényes (a számítógép felismeri a neveket és kiszűri; nekünk csak az marad, hogy bizonyos hibákat kijavítsunk); a többi mutatófajtánál félig automatikus, félig gyalogos módszerrel tovább kínlódhatunk, bár lényegesen kevesebbet, mint egy-két évtizeddel ezelőtt a történésztársadalom.

Illusztrációk jegyzéke • Ha nem takarékoskodtunk illusztrációval, akkor mindenképpen szükséges csatolni, hiszen itt részletezően szólhatunk az illusztrációk lelőhelyeiről. Ez egyébként mind a kiadónak, mind pedig a szerzőnek a szerzői jogokból eredő kötelessége is. Egyes kutatóhelyek (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Országos Levéltár) ezt külön el is várják tőlünk. Emellett néha szükséges jóváhagyásért folyamodni, hogy egyáltalán illusztrációként vagy függelékként publikálhassuk az illető forrást.

Rövidítések jegyzéke • Mind a főszövegben, mind pedig a bibliográfiában vagy forrásjegyzékben szerepelhetnek ismétlődő rövidítések. Ha ez nagy számban történik, akkor ajánlatos a járulékos részekben ilyen jegyzéket is közölni, hogy az olvasó könnyebben feloldhassa azokat. Ha csupán a forrásjegyzékben és a bibliográfiában szerepelnek ilyen rövidítések, akkor ajánlatos a főszöveg után közvetlenül, a járulékos részeket a rövidítések jegyzékével kezdeni.

Tartalom (tartalomjegyzék) • Örök dilemma, hogy a tartalomjegyzék hova kerüljön: az előszó, illetve a bevezetés elé, illetve a járulékos részek után, a könyv végére. Jómagam az első megoldást támogatom, a tartalom ugyanis a bibliográfia mellett a legfontosabb orientáció annak tekintetében, hogy érdemes-e foglalkozni a művel. Sőt talán még fontosabb információ, mint a bibliográfia. Próbálkozzunk tehát szerzőként meggyőzni mind a szerkesztőt, mind a tördelőt, mind pedig a kiadót, hogy ez így helyes.

A tartalomnál egyetlen fontos szabály létezik: követnie kell a kézirat struktúráját, tartalmaznia kell mindazokat a címeket, amelyek a főszövegben, illetve a járulékos részekben előfordulnak. (Találkoztam már olyan elátkoznivaló megoldással is, hogy egy tartalomjegyzék csak a fejezetek címeit (főcímeiket) sorolta fel, az alcímeket vagy előre megfontolt szándékból elsikkasztotta, vagy figyelmetlenségből kihagyta. Utálnivaló, mindegy, miért történt.

4.3. A kézirat utóélete

Miután hosszadalmas szülési fájdalmak közepette világra hoztuk kéziratunkat, jóleső érzés fog el (valljuk be, némi önelégültség és büszkeség is) hogy íme, mire vagyunk mi képesek. Aztán napokig lógáznánk a lábunkat, s várnánk, hogy mikor kerül ki kéziratunk a nyomdából. Hát arra ugyan várhatunk még egy kicsit. Először is találnunk kell egy kiadót (ha még nincs). Aztán a nyomdaköltségek egy részét is néha a szerzőnek kell összehárítani (a szerencsésebbekről a kiadó általában leveszi ezt a legnyomasztóbb terhet: hiszen nem lehet mindenki kutató is, szerző is, meg marketingszakember is). Amíg azonban a kézirat a nyomdába kerül, bizonyos kerülőutakat kell megtennie. Túl kell esnie a korrektúrán, nyelvi lektoráláson (jobbik esetben szaklektoráláson is), ebből kifolyólag többször visszaadják nekünk javítás céljából. Aztán jön a tördelés, majd az újbóli korrektúra: olvashatjuk megint... A végén már hányingert kapunk a saját kéziratunktól, rá se bírunk nézni, oda minden élvezet. Közben esetleg a nyelvi lektorral veszekedünk (a folyamat kellően kiidegelt ugyanis bennünket, de van, aki eleve kötözködős típus), néha indokoltan, mert az esetleg megfosztja kéziratunkat egyedi stílusunktól, s magáévá akarja tenni azt.

Jobb helyeken a kéziratgondozás minden egyes fázisát az arra szakosodott szakember végzi. Nálunk a korrektor és nyelvi lektor ugyanaz szokott lenni (sőt némelyik előszeretettel bele akar szólni a szakmai dolgokba is); a szerkesztő és tördelő úgyszintén összevont feladatként jelentkezik. Már az, hogy a számítógép segítségével mi magunk is részt veszünk a kézirat elsődleges szerkesztésében, sőt visszafogott (mondom: visszafogott!) tipologizálásába is, közelebb hoz bennünket, szerzőket is a könyvkészítés folyamatához, ami nyűg ugyan, de édes. Ezért mindenképpen sajátítsuk el a kézírás szerkesztés, emellett a tipográfia alapvető elveit is. És természetesen próbáljuk meggyőzni a kiadót, hogy a fedél (borító) minél keményebb legyen; az se mindegy, hogy milyen a tapintása, fényese vagy matt. S az sem mellékes, hogy milyen papírra, mennyi festékkel nyomják a kéziratot. Na és egy jó kép kiválasztása a könyv fedelére... Ne maradjunk ki mindebből, hiszen elsősorban a mi szívünk csücske, hogy írásunk megjelenjen, s hogy minél gusztusosabb könyv kerekedjen ki az egészből. Mindamellet ha szakértő is van kéznél, bízzuk rá az ilyen kérdésekben a döntést, s ne kontárkodjunk feleslegesen. Mi sem szeretjük, ha a mi szakmánkban hozzá nem értők kártékonykodnak.

4.4. Helytörténeti kiadványtípusok

A szakirodalmi kutatásnál már felsoroltuk azokat a fontosabb kiadványtípusokat, amelyekkel kutatóként találkozni szoktunk. Természetesen ezek a műfajok a helytörténetírásnál is jelen vannak, de valamilyen okból vannak kimondottan népszerű kategóriák.

Sok helyütt leírtam már, hogy kezdőként nem árt, ha kisebb témát választunk – például a kanizsai önkéntes tűzoltók műkedvelő tevékenységét 1918-ig –, amelynek közlésére a rövid terjedelmű **értekezés** alkalmas. Nem kell lebecsülni: ez is egyfajta tanulmány, amit nagyon szakszerűen meg lehet írni. Egy rövid időszakra kiterjesztett problémára fókuszálunk, s igyekszünk feltárni minden vonatkozását. (Egyébként nemcsak a kezdők műfaja. Minden kutató szükségét érzi időként, hogy egy nagyobb témán belül valamilyen felvetődött kérdést külön vizsgáljon meg. Ez egyfajta előtanulmánynak számít majdani nagy lélegzetű monográfiákhoz.) Közben gyakorolhatjuk mindazt, amit az előző fejezetekben és alfejezetekben kifejtettem: a szakirodalmi tájékozódást, a levéltári kutatást, a jegyzetelés tudományát (vagy művészetét?), az analitikus gondolkodást. Jó bevezető ujjgyakorlat ez a nagy mű – a monográfia – megírása előtt.

A **monográfia** egy nagyobb témával foglalkozik igen sokoldalúan, ezért nagy felkészültséget, tájékozottságot igényel minden tekintetben. Terjedelme a csillagos ég (lehet százoldalas, lehet ötszázas is), tehát vigyázzunk vele, nehogy beletörjön a bicskánk, és nagyot markolva, idő előtt fércmunkát produkáljunk egy közhasznú tanulmány helyett.

A monográfián belül további műfajok léteznek. Különösen az üzemtörténet és a vele rokon intézménytörténet (ezen belül az iskolák története) kedvelt, mivel jubileumok alkalmával viszonylag könnyű kiadót találni megjelentetésükhöz (márpedig ki szeret az íróasztalnak dolgozni?). Mivel ennyire népszerűek, könnyen találunk hozzájuk sablonokat kínáló munkákat, amelyeket azonban csak a tájékozódás (és önbizalomgyűjtés) miatt kell szemügyre venni, de nem mindenáron, szolgálai követni. Dolgozhatunk ki saját módszereket is egy téma kifejtéséhez.

Egyes mikroközösségekről is készülhetnek monográfiák (például az adai szerb pravoszláv hitközségről, a kanizsai céhekről, a zentai tűzoltókról), de írhatunk a szabadkai temetőkről is.

Többet markol az, aki egy település gazdaság- vagy társadalomtörténetének egészét próbálja elemezni. Mielőtt ilyenbe fognánk, gondoljunk bele, hogy képesek vagyunk-e rá, hiszen innen már csak egy kis lépés választ el bennünket a monográfiák koronázatlan királyától, a településtörténettől (falutörténet, városmonográfia). Összetettsége miatt

ritkán történik meg, hogy egy szerző írja. A több szerző jobb minőséget biztosít; persze csak ha a gárda tagjai megfelelően vannak kiválasztva (sajnos mifelénk ezek általában nem jelölt, hanem önjelölt szerzők), és a szerkesztő is jól végzi munkáját. Örvedetes, hogy az utóbbi időben több is megjelent ebben a kategóriában, szomorú, hogy egyikre sem mondható: követendő példa.

Dívtos lett (még a településtörténeteknél is népszerűbb) a victimológia – ilyen vagy olyan történelmi események (legtöbbször háborúk) ártatlan áldozatainak kutatása, számbavétele, haláluk körülményeinek feltárása, névsorok publikálása. Nyilvánvaló, hogy az ilyen művek különféle indíttatásból jönnek létre, amelyek között a szakmai – sajnálatosan – néha a háttérbe szorul, s a szenzáció kerül előtérbe, valamint a napi politika vonatkozásai. Éppen ezért itt kell éles határt húzni szakmunka és publicisztika (zsurnalisztika) között. S hadd ne mondjam: e kérdés összetettsége miatt itt vár ránk a legtöbb taposóakna.

Általában már a témaválasztás kijelöli, milyen formában, mely műfajban fogjuk megjelentetni; néha azonban ez menet közben alakul ki, sőt „melléktermékek” is születnek, pl. sajtóbibliográfia, utcanévlexikon, ami történészeknél szükségszerűen mellék-, nem pedig céltermék, hiszen ez talán inkább a könyvtárosokra tartozik).

A bibliográfiák, cikkbibliográfiák, repertóriumok műfaját amatőr és hivatásos kerüli, mint ördög a tömjént. Pedig mennyire tudják segíteni kutatásainkat: nem kell mindent magunknak elvégezni. S itt kellene magunkba szállni, s a közhaszonra gondolni. Nem győzöm ismételni: a helytörténet-kutatót általában nem kötelezik egy-egy műfaj kiválasztására; annál nagyobb a felelősség („a szabadság rabság”), hogy ne csak az idő múlata miatt vagy saját kedvünkre, hanem az emlékezés kiteljesítése miatt is kutassunk és írjunk. Helytörténeti viszonylatban nagyon hiányoznak a forráskiadványok (okmánytárak, szöveggyűjtemények, szemelvénygyűjtemények, történelmi olvasókönyvek); sok helyen hiánycikknek számítanak a családtörténetek, életrajzok is.

Munka tehát bőven akad, mindenki választhat tehetsége, felkészültsége, képességei (és érdeklődése) szerint.

*

Miután pedig mindenki, aki ezt eddig nem tette, megismerkedett a helytörténet-kutatás és írás boszorkánykonyhájának műhelytitkaival (azok is, akik már rég túl vannak „elszülöttükön” – jobb későn, mint soha), kezdődhet az igazi munka, amihez sok sikert kívánok mindenkinek.

Könyvem nem akart túl sok újat mondani, sem pedig egy lenni a sok hasonló, már megjelent között (lásd a bibliográfiát). Inkább egyfajta, saját és mások tapasztalatainak összegzésének szántam; útmutatónak a kezdők, és emlékeztetőnek a haladók, illetve a profik számára.

S ha a jövőben a helytörténetírás nemcsak mennyiségileg lesz fokozottabban jelen, hanem minőségében is javuló tendenciát mutat, akkor ezt a célt – úgy vélem – elértem.

